

Дәріс № 3. Неореализм (структуралық құрылымдық реализм).

Дәріс жоспары:

1. Неореализм немесе құрылымдық реализмнің пайда болуы.

2. Неореализмнің негізгі ережелері.

Дәріс мақсаты: неореализмнің пайда болуын, оның ерекшеліктерін студенттерге түсіндіру, неореализмнің гегемониялық тұрақтылық теориясын, цикл теориясын зерттеу және неореализм басқа теориялардан айырмашылығын студенттермен бірге талқылау.

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны: 1. Неореализм немесе құрылымдық реализм—бұл халықаралық қатынастар теориясындағы ағым, оның пайда болуын 1979 жылы Кеннет Уолцтың "халықаралық саясат теориясы" кітабын шығарумен байланыстыруға болады. Уолцтың жүйелік тәсілді қолдайды: халықаралық құрылым мемлекеттік мінез-құлықты шектеу ретінде әрекет етеді, осылайша нәтижелері күтілетін әрекет ауқымында болатын мемлекеттер ғана аман қалады. Бұл жүйе микроэкономикалық модельге ұқсас, онда фирмалар нарыққа негізделген өнімнің жиынтығы мен санына баға қояды. Американдық саясаттану шеңберінде дамыған неореализм Э. Х. Каррдың саяси реализм идеяларын қайта құруға тырысады, Моргентау, және Р. Нибурдың идеялары қатаң және позитивистік әлеуметтануға. Уолцтегі неореализм әлемдік саясатты түсіндіру үшін "адам табиғаты" сияқты жиі эссенциалистік ұғымдарды қолданудан аулақ болады. Оның орнына неореализм идеологтары құрылымдық шектеулердің артықшылықтары стратегия мен мотивация агенттеріне — мемлекеттерге түседі деген теорияны дамытады. Уолцтың пікірінше, бейбітшілік мәңгілік халықаралық анархия жағдайында бар (хаос ретінде емес, иерархияның болмауы ретінде анықталған). Сонымен қатар, халықаралық қоғамдық пікірдің анархиясы ішкі пікірден ерекшеленеді. Ішкі салада негізгі акторлар "жоғарғы судьяға" — мемлекетке немесе үкіметке жүгіне алады (және жүгінуге мәжбүр болады), бірақ халықаралық салада жоғарғы биліктің мұндай заңды көзі жоқ. Халықаралық саясаттың анархиясы (яғни орталық қозғалтқыштың жетіспеушілігі) мемлекеттерді өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін әрекет етуге мәжбүр етеді, өйткені бұл басқа мақсаттарға жетудің алғышарты. Бұл қозғаушы күш— олардың мінез-құлқына әсер ететін негізгі фактор—өз кезегінде мемлекеттердің салыстырмалы күшін арттыру құралы ретінде шетелдік интервенционизм үшін шабуылдаушы әскери қабілеттерін дамыта бастауын қамтамасыз етеді. Мемлекеттер басқа мемлекеттердің болашақ ниеттеріне сенімді бола алмайтындықтан, олардың арасында сенімсіздік туындайды. Бұл олардың өмір сүруіне қауіп төндіретін биліктің салыстырмалы шығындарынан сақ болуды талап етеді. Белгісіздікке негізделген бұл сенімсіздік "қауіпсіздік дилеммасы" деп аталады: ұлы

державаның қауіпсіздігін арттыру басқа державалардың қауіпсіздігін сөзсіз төмендетеді. Уолцтың пікірінше, мемлекеттер қажеттіліктері жағынан ұқсас, бірақ оларды қанағаттандыру мүмкіндіктері емес. Әлемдегі мемлекеттердің орналасуы олардың мүмкіндіктері мен әлеуетін анықтайды. Мүмкіндіктердің құрылымдық бөлінуі басқа мемлекеттер қол жеткізген салыстырмалы табыстан қорқу, сондай-ақ осы мемлекеттерге тәуелді болу ықтималдығының туындауына байланысты шектеледі (мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық сияқты). Әр мемлекеттің әлемдік аренада өз билігін барынша арттыруға деген ұмтылысы халықаралық қатынастарды қалыптастыратын күштер тепе-теңдігіне әкеледі. Бұл сонымен қатар барлық халықтар кездесетін қауіпсіздік дилеммасын тудырады. Мемлекеттер билікті теңестіре алатын екі жол бар: ішкі теңгерім және сыртқы теңгерім. Ішкі тепе-теңдік мемлекеттер экономикалық өсуді немесе әскери шығындарды ұлғайту арқылы өздерінің мүмкіндіктері мен әлеуетін тәрбиелейтіндіктен орын алады. Сыртқы тепе-теңдік мемлекеттер неғұрлым қуатты мемлекеттердің немесе одақтардың билігіне қарсы тұру үшін одақтарға кірген кезде пайда болады. Неореалистер халықаралық жүйеде ұлы державалар санымен анықталған мүмкіндіктерді бөлудегі өзгерістерге сәйкес үш мүмкін жүйе бар деп санайды. Бір полярлы жүйеде тек бір ұлы держава бар, биполярлық жүйеде екі ұлы держава бар, ал көп полярлы жүйеде екіден көп ұлы держава бар. Кейбір неореалистер биполярлық жүйе неғұрлым тұрақты деп тұжырымдайды (мемлекеттер билік үшін күресуге және жүйелік өзгерістерге аз бейім) көп полюсті жүйеге қарағанда, өйткені теңгерім тек ішкі теңгерім арқылы жүзеге асады, өйткені одақтар құру үшін қосымша ұлы державалар (супер державалар) жоқ. Биполярлық жүйеде сыртқы емес, тек ішкі тепе-теңдік болғандықтан, қате есептеу ықтималдығы мен ұлы державалар арасындағы соғыс мүмкіндігі азаяды. Неореализм Уолцтың "классикалық реализмнің тапшылығына" жауабы болды. Терминдер кейде кезектесіп қолданылғанымен, неореализм мен реализм көптеген негізгі айырмашылықтарды бөліседі. Неореализм халықаралық қатынастар теориясы мен әлемдік саясат теориясы бірдей емес деп тұжырымдайды. Неореализмге сәйкес, халықаралық қатынастар-бұл мемлекетаралық қатынастар, ал әлемдік саясат-мемлекеттік емес акторлардың өзара әрекеті.

2. Неореализмнің негізгі ережелері: халықаралық қатынастар белгілі бір заңдарға сәйкес жұмыс істейтін біртұтас жүйе ретінде қарастырылады. Тек жүйелік талдау халықаралық қатынастардың табиғатын аша алады. Неореализм халықаралық мінез-құлықты түсіндіру орталығын құрылымдық қасиеттері шағын және орта мемлекеттердің күш-жігеріне тәуелді емес, бірақ ұлы державалар арасындағы өзара әрекеттесудің нәтижесі болып табылатын халықаралық жүйенің деңгейіне жеткізеді. Ұлы державалар мен басқа мемлекеттер арасындағы қатынастар біржақты анархиялық емес, өйткені олар негізінен ұлы державалардың еркіне байланысты. Сонымен қатар, Уолц халықаралық қатынастар құрылымының үш негізгі қағидасын анықтады

("құрылымдық үштік"). Біріншіден, мемлекеттер ең алдымен өмір сүру мотивін басшылыққа алады. Екіншіден, мемлекеттер ғана халықаралық қатынастардың қатысушылары болып қала береді, өйткені басқа акторлар өкілеттіктер мен билік мүмкіндіктерінің болуы бойынша жетекші державаларды қуып жете алмады және басып озбады. Үшіншіден, мемлекеттер гетерогенді және мүмкіндіктері мен әлеуетімен ерекшеленеді.

Неореализм экономикалық қатынастарды саяси қатынастардан табуға және оқшаулауға тырысады. Неореализм әдіснамалық қатандыққа деген ұмтылысты ажыратады. Негізгі акторлар-мемлекеттер және олардың одақтары. Олардың негізгі мақсаттары-ұлттық мүдделерді қорғау, мемлекеттің қауіпсіздігі және халықаралық қатынастарда статус-квоны сақтау. Осы мақсаттарға жетудің негізгі құралдары — күш пен одақтар.

Халықаралық қатынастардың қозғаушы күші-халықаралық жүйенің құрылымдық шектеулерінің қатаң, тежеуші әсерінде. Неореализм мен саяси реализмнің ұқсастықтары: Реалистер де, неореалистер де халықаралық қатынастардың табиғаты мыңдаған жылдар бойы өзгермейтіндіктен, болашақта олар басқа сипатқа ие болады деп сенуге негіз жоқ деп санайды.

Екі теория да либералды-идеалистік негіздерге негізделген халықаралық жүйені өзгертудің барлық әрекеттері алдын-ала сәтсіздікке ұшырайды деп санайды. Ол өзгертін халықаралық шындықтарды ескере отырып, "классикалық" реализм дәстүрлерін жалғастыруда. Дегенмен неореализм мемлекеттің, күштің және қақтығыстың негізгі реалистік категорияларын сақтап қалды, сонымен қатар экономиканың мемлекетаралық қатынастардағы мемлекеттік күш құралы ретіндегі маңызды рөлін атап көрсетеді. Неореализм көбінесе Кеннет Уолцтың 1979 жылы жарық көрген "халықаралық саясат теориясымен" байланысты. Өзінен бұрынғылардан айырмашылығы, ол Моргентхау және басқа "классикалық" реалистер сияқты жеке элементтермен шектелмей, әлемдік саясаттың негізгі ерекшеліктерін жүйелі түрде қарастыруға тырысты. Халықаралық жүйенің анархиясы, бір жағынан, мемлекеттер арасындағы бәсекелестікті, екінші жағынан, олардың арасындағы әлеует пен күштің бөлінуін болжайды. Халықаралық қатынастардың анархиялық құрылымын талдау негізінде неореалистер мемлекеттердің мінез-құлқындағы және жүйенің тұрақтылығындағы себеп-салдарлық (себеп) байланыстарды анықтауға тырысады. Мұндай жағдайда ұлттық мемлекеттер үшін қауіпсіздік құндылығы басымдыққа ие болады және халықаралық қатынастар мемлекеттер арасында күш бөлудің ерекше түрі, яғни күш саясатының бір түрі ретінде қарастырылады. Бірақ күшті өлшеу өте қиын, ол мобильді және өзгермелі, сонымен қатар мемлекеттер арасында оны қалай түсіну керек және олардың арасында қалай бөліну керек деген Бірлік жоқ. Сондықтан халықаралық қатынастар-бұл қажеттілік саласы, бірақ еркіндік емес. Біз демократия немесе диктатура туралы айтып отырмыз ба, маңызды емес — екеуі де күш жинауға тырысып, өз қауіпсіздігінің мүддесі үшін әрекет етуі керек.

Неореализм "классикалық" реализмнен кем емес сын тудырды. Атап айтқанда, сыншылар неореализмнің шындықты объективті сипаттауға, оны қырғи қабақ соғыс кезеңіндегі "биполярлық" идеясын халықаралық тәртіптің негізі ретінде қорғауға, проблемалардың этикалық аспектілерін ескеруден бас тартуға және т. б. деген позитивистік талаптарына қарсы болды.

Халықаралық қатынастарды зерттеудің "ағылшын мектебі" деп аталатындар біршама ерекшеленеді. Бұл ағым кейде "либералды реализм" немесе "әлемдік қоғамдастық мектебі" деп аталады. Оның өкілдерінің (Мартин Уайт, Хадли Булл және т.б.) пікірінше, халықаралық деңгейде анархия жағдайына қарамастан "мемлекеттер қауымдастығы" құрылды. Халықаралық қоғамдастықтың болуы халықаралық қатынастардың негізгі институттарында — соғыстарда, ұлы державалардың өмір сүру фактісінде, дипломатияда, күштер тепе-теңдігінде, халықаралық құқықта, әсіресе егеменді мемлекеттердің өзара танылуында айқын сезіледі. Халықаралық қауымдастық ішінара бір өркениеттің — ортағасырлық Еуропадағы христиан әлемінің өнімі, ал ішінара "әлеуметтік Шарттың" нәтижесі болып табылады (ағылшын философы Джон Локктың еңбектері рухында, XVII ғ.). Жаһандану дәуірінде, осы мектеп өкілдерінің пікірінше, халықаралық қоғамдастық идеясы кеңірек жаһандық қоғамға таралуы керек, онда мемлекеттер біздің әлемді қалыптастыратын көптеген, бірақ негізгі "ойыншылар" емес. Алайда, реалист бола отырып, "ағылшын мектебінің" өкілдері космополиттік әділеттілікті жоққа шығарады.

Бұл тәсілдердің әртүрлілігі сөзсіз теориялық пікірталастардың реализм мен басқа теориялар арасында ғана емес, сонымен бірге реализмнің өзінде де өрбуіне әкелді. Неореалистер соғыс халықаралық жүйенің анархистік құрылымының салдары болғандықтан, ол болашақта да жалғасуы мүмкін деген қорытындыға келді. Олар халықаралық жүйе қағидаттарының реттілігі ядролық қарудың пайда болуымен Фукидидтен бері түбегейлі өзгерген жоқ деп санайды.

Пайда болуынан бастап 1979 және қырғи қабақ соғыстың соңына дейін неореализм халықаралық қатынастардың басым теориясы болды. Оның Кеңес Одағының кенеттен және бейбіт күйреуін түсіндіре алмауы Вальцтың биполярлық жүйелер көп полюсті жүйелерге қарағанда тұрақты болуы керек деген пікіріне күмән келтірді. Уолтц тұрақтылықты ұзақтықпен шатастырады, бұл бейбітшілікті білдірмейді және биполярлық жүйе соңғы мағынада шынымен тұрақты болды дейді.

Неореализмнің тағы бір негізгі сыны (және жалпы классикалық реализм) Екінші дүниежүзілік соғыстан бастап ұлы державаның ұзақ әлемін түсіндіре алмау және мемлекеттердің ынтымақтастығының артуы туралы айтады. Мекемелердің, нормалардың және ішкі режимдердің рөлдеріне назар аударатын балама түсініктемелер шынайы көзқарасқа балама ұсынуды жалғастырды, дегенмен шынайы теориялар қазіргі жұмыс пен теорияға негізгі әсер етуді жалғастыруда. Басқа сыншылар неореализм болжағандай,

мемлекеттер теңгерімді мінез-құлыққа қатыспайды және оның орнына көбінесе сайлауда жеңіске жететін тарапты немесе халықаралық дағдарыста күшті тарапты қалайды деп сендірді. Уолтц оның теориясы орта және ұлы державалардың әрекеттерін түсіндіреді деп жауап береді және кішкентай осал мемлекеттер сайлауда шынымен де жиі жеңіске жететін тарап болып табылады, сайып келгенде, олардың әрекеттері халықаралық қатынастар бағытын айтарлықтай дәрежеде қалыптастырмайды.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Неореализм теориясына анықтама беріңіз.

1 –деңгейлік сұрақ. Уолц теориясы —«қорғанышты реализм» жайлы ақпарат беріңіз.

2–деңгейлік сұрақ. Неореализм теориясының пайда болуы?

2–деңгейлік сұрақ. Саяси реализмнің классикалық емес нұсқалары дегеніміз не?

3–деңгейлік сұрақ. Моргентаудың саяси реализмнің алты қағидасына тоқталыңыз.

ОБӨЖ тапсырмалары: Неореализм теориясы

БӨЖ тапсырмалары: Г. Моргентау классикалық саяси реализм теориясына негіз болған принциптерді атаңыз.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, Қазақ тіліне ауд.Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşünceler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.